

УДК 351.854(477) (091)

Світлана МАТЯЖ

Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕЦЕНАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Аналізуються історичні основи становлення державної підтримки меценатської діяльності в Україні, висвітлюються етапи удосконалення державного регулювання меценатства як тривалого і складного процесу.

Ключові слова: державне регулювання, меценатство, благодійництво, джерела права.

Светлана МАТЯЖ

Николаевский государственный гуманитарный университет им. Петра Могилы

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МЕЦЕНАТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Анализируются исторические основы становления государственной поддержки меценатской деятельности в Украине, освещаются этапы усовершенствования государственного регулирования меценатства как длительного и сложного процесса.

Ключевые слова: государственное регулирование, меценатство, благотворительность, источники права.

Svitlana MATYAZH

Mykolajiv state humanitarian university of the name of Petro Mohyla

HISTORICAL ASPECTS OF PUBLIC REGULATION OF PATRON ACTIVITY IN UKRAINE

Historical base of formation of state support of patron activity in Ukraine is analyzed, stages of improvement of state regulation of patronage as long and difficult process are considered.

Key words: state regulation, patronage, charity, law source.

Державне регулювання меценатством в Україні є складним та багатограним явищем, яке пройшло певний історичний етап становлення та розвитку. Серед актуальних проблем формування державної політики щодо меценатства є питання дослідження історичних концептів регулювання діяльності

меценатів з боку держави. Взаємини між державою та меценатами постійно змінювалися і реформувалися, виникали принципово нові форми суспільної взаємодії. На сучасному етапі історичного пізнання необхідно звернути увагу на процеси духовно-морального розвитку, докласти зусилля для аналізу і розуміння того, як зароджувались і поширювались в Україні ідеї безкорисливого служіння суспільним інтересам та яким чином вони регулювались органами публічної влади. Історія розвитку меценатської діяльності в Україні та її підтримки з боку держави є концептуальною основою для визначення сутності даного явища на сучасному етапі.

Дослідженням історичних основ державного регулювання меценатства займаються мистецтвознавці, соціологи, історики, культурологи. Привертає увагу публікація Петра та Людмили Лазечків «Меценати української культури», в якій дається короткий огляд діяльності найбільш визначних державних діячів, які виступають у ролі меценатів української культури: Костянтин Острозький, Іван Мазепа, Петро Конашевич-Сагайдачний, Петро Могила та ін. [6]; у статті Л. Я. Лавриненка «Меценатство і благодійність: історія розвитку» висвітлюються приклади державної вітчизняної підтримки меценатської діяльності [5]; у праці «Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.)» О. М. Донік зробив історичний огляд державної підтримки благодійності в Україні в XIX – на початку XX ст. і торкнувся розвитку меценатства в наш час [3]; В. Червінський, Є. Петровська у публікації «Українське меценатство: відродження традицій» показують значущість історії українського меценатства як складової частини національної історії [10].

Проблеми історії розвитку державного регулювання меценатської діяльності в Україні розглядаються також у працях М. Слабошпицького, М. Пасічника, В. Багацького, які приділяли увагу історичним особливостям державної політики щодо діяльності меценатів [2; 7; 8].

Метою даної статті є аналіз історичних засад становлення державного регулювання меценатства в Україні. Для її досягнення автор ставить перед собою такі завдання: проаналізувати історію становлення меценатства та його регулювання з боку держави в Україні; визначити суб'єктів меценатської діяльності з найдавніших часів до сьогодення; охарактеризувати основи державної політики щодо меценатської діяльності в різні історичні періоди.

Вивчення історичних засад державного регулювання меценатства є невід'ємною частиною удосконалення сучасної державної політики щодо діяльності меценатів. Розвиток меценатської діяльності тісно переплітається зі становленням таких форм підтримки населення, як благодійність, добродійність. Добродійність, як суспільне явище, є однією з найдавніших традицій українського народу, яка виникла водночас із християнізацією. Одна з основних християнських заповідей стверджує, що милостиві – це люди, які мають добре серце, милосердні, співчутливі до страждань, готові завжди допомогти усім, хто потребує допомоги. Християнізація слов'янського світу вплинула на всі сфери життя суспільства, що не могло не відобразитись на характері, формах допомоги і підтримки людини. Культурно-історична ситуація, що виникла, зажадала інших принципів інтеграції й форм підтримки, захисту. Саме з цього часу починає

формуватися християнська концепція допомоги, в основі якої лежить філософія діяльної любові до ближнього: «Возлюби ближнього твого, як самого себе». Ця формула стає моральним імперативом, що визначає сутність вчинку індивіда. Водночас вона виражає сутність єднання суб'єктів, стаючи показником приналежності до визначеної спільноти [2, с. 4].

Найбільшого поширення набувало роздавання милостині, яке поєднувало в собі практичну допомогу нужденним та духовно-моральне вдосконалення. Любов до ближнього знаходила свій прояв у тому, щоб нагодувати голодних, дати напитися спраглим, відвідати ув'язненого. Але водночас добродійність була не лише свідченням суспільної впорядкованості, а, перш за все, необхідною умовою особистого морального здоров'я. Давньоруський благодійник нерідко меншою мірою дбав про те, щоб його добрі справи підвищували рівень добробуту оточуючих, а, скоріше, про підвищення рівня власного духовного «вдосконалення». У Давній Русі шанувалася й оцінювалася здебільшого особиста, безпосередня благодійність.

З часом з'являються документи, які регулюють відносини в галузі підтримки і допомоги різним категоріям населення Русі. До найдавніших джерел права належать церковні статути князів Володимира і Ярослава.

Витоки і поширення меценатства також нерозривно пов'язані з етногенезом і культурогенезом в Україні і особливо з утвердженням християнства на Русі, яке відносило допомогу бідним до найважливіших рис справжнього християнина. Так, своєю щедрістю прославився уже в X ст. київський князь Володимир Святославич – «Володимир Красне Сонечко» [2, с. 4]. Він дозволяв кожному убогому приходити на княжий двір, щоб вгамувати голод, а для бідних, хворих, які самостійно не могли приходити, відправляли вози, завантажені харчами. У стародавній період княжої влади на добродійність виділялася чимала частка доходів. «Якнайбільше, – писав Володимир Мономах, – убогих не забувайте, а скільки можете годуйте їх, і права вдови оберігайте самі. І милостиню творіть нескупу, бо то всяке добро» [2, с. 5].

Князь Володимир Великий статутом 996 р. офіційно зобов'язав духівництво займатися суспільним благодійництвом, визначивши десятину від княжих доходів на утримання монастирів, церков, богоділень та лікарень. Чим активніше поширювалося християнство на Русі, тим більше церква й, особливо, монастирі перебирали на себе повноваження опіки над нужденними. Цьому сприяло те, що давньоруські князі передавали православної церкві так звану «десятину» – десяту частину своїх доходів. Широко відома фреска храму Св. Софії в Києві, де Ярослав Мудрий зображений з моделлю церкви в руці. У ті часи по всій Європі так зображували донатора (від лат. «дарителя»), покровителя храму.

До кінця XVII ст. благодійницьку діяльність монополізувала церква і саме їй передавали пожертви доброзичливці. Певною мірою процес «монополізації» благодійності церквою пояснюється тим, що татаро-монгольська навала та феодална роздрібненість радикально обмежили можливості князів і боярства брати участь у допомозі нужденним.

Велике значення мало зведення загальноприйнятих законів у єдиний документ «Руську Правду». Вона містила статті як кримінального, так і

соціального характеру. Особлива увага приділялася турботі про молодше покоління, питанням опіки, захисту дітей.

Меценатство руських князів продовжувалось і після розпаду Київської Русі. У цьому випадку можна говорити про те, що меценатська діяльність починає набувати формального значення державного заступництва у вигляді заснування бібліотек, шкіл, широкого заохочення в переписуванні книг, літописів тощо. Найбільшого соціально-культурного розквіту Україна досягла в XVI – XVII ст., коли поширення набули братства – суспільні православні організації міського населення [2, с. 8]. До них входили вчителі, письменники, вчені, митці, купці. Більшість обов'язків у братствах люди виконували безкоштовно, на добровільних засадах. Братчики відкривали шпиталі, друкарні, а особливого успіху досягли вони в розвитку мережі шкіл, організації в них навчання і забезпечення учнів підручниками. Саме в ці часи стає відомий своєю діяльністю Василь-Костянтин Острозький з міста Острог. Вкладаючи власні кошти, князь Острозький заснував друкарню, запрошував до себе в місто науковців і освітян з метою видання вітчизняної Біблії. У 1581 р. побачила світ «Острозька біблія» слов'янською мовою. У 1576 р. уперше в Україні князь заснував Острозьку академію [4, с. 10].

Щодо ролі доброчинності в просвітництві необхідно зазначити, що за часів існування братств козацької доби особливо пильно стежили за залученням дітей до навчання, створювали і матеріально підтримували школи. Виникнення широкої мережі братських шкіл в Україні було результатом загального культурного відродження, зростання потягу до освіти, науки, знань, свідченням проникнення просвітницьких ідей у суспільне і культурне життя. Визначним центром культури і освіти в XVII ст. в Україні була Києво-Могилянська академія, яка плідно працювала завдяки доброчинності й меценатству видатних людей. Коло початків школи, потім колегії, а вже з 1701 р. академії, стояла українська патріотка Галшка Гулевичівна, яка подарувала власну садибу на Подолі, щоб збудувати там приміщення для школи та шпиталю бідним людям. Розквіту Києво-Могилянської академії значною мірою сприяв великий творчий і організаторський внесок видатного просвітителя, культурного та церковного діяча Київського митрополита Петра Могили. Ним були створені науково-педагогічні засади академії. Як заповіт для нащадків Могила писав: «З Божою допомогою при моїх слабких силах, на мої власні кошти відновити школи Києва, я забезпечував вас, забезпечую і до кінця життя не перестану забезпечувати книгами, вчителями. Підтримуватиму бідних товаришів студентів й іншими потребами. Але мені бажано також, щоб в цих школах не тільки викладались зовнішні науки, а ще більш за все вкорінювалось в серцях ваших благочестя» [4, с. 12].

Глухівська доба в історії гетьманської держави (1708 – 1782 рр.) знаменує найвищий розквіт діяльності нової української еліти, до якої належала передусім генеральна, полкова і сотенна старшина. Її державотворчі змагання визначили хід української історії XVIII ст., а уподобання забезпечили «золоту добу» українського барокового мистецтва. Нова еліта в середині XVII ст. прийшла на зміну занепалій родовій аристократії, перебравши її традиціоналізм та історичної місії. Складовою багатогранної діяльності української еліти було те, що сьогодні називається меценатством. Адже протегування митцям, літераторам,

запровадження мистецьких шкіл, театрів, бібліотек – це був суспільний обов'язок, неодмінний атрибут належності до еліти, свідомо державницька позиція, яка спрямована на створення культурного середовища.

У другій половині XIX – на початку XX ст. меценатство розквітло на теренах імперії. Державний апарат фінансово був неспроможний задовольнити соціальні потреби суспільства. Наприклад, у 1900 р. із загального бюджету (1 757 387 103 крб.) на облаштування технічних та ремісничих училищ виділяли 54 тис. крб., на стипендії та допомогу студентам дев'яти університетів – 242 тис. крб., на боротьбу з епідемічними хворобами – 10 тис. крб., на підтримку громадських притулків – 38 тис. крб. [3, с. 165]. Тож зрозуміло, чому уряд так гаряче підтримував приватні пожертви.

Для України меценатство мало особливе значення. Брак постійного й достатнього фінансування негативно відбивався на розвитку національної культури та освіти. Тому в часи бездержавності «малоросійська» культура й освіта змогли розвиватися значною мірою завдяки меценатській підтримці. Не всі з жертводавців належали до високопоставлених осіб. Меценатами ставали люди з інших суспільних прошарків – ті, що змогли розбагатіти власною працею. У другій половині XIX – на початку XX ст. розвивається промисловість, з'являється клас підприємців, але не всі з них належали до дворянського роду. Багато хто з нових буржуа запозичував звички й спосіб життя аристократії. Завдяки залученню до освіти, культури приходять до них усвідомлення суспільного значення меценатства. Деякі з них своєю благочинною діяльністю сприяли розвитку української культури, збереженню для наступних поколінь надбань вітчизняної та зарубіжної культури.

Необхідно зазначити, що благодійництво та меценатство всіляко заохочувалось і підтримувалось місцевою владою. Тому, хто допомагав щорічними грошовими внесками, надавалося звання почесного опікуна. Він мав право бути нагородженим орденами різних ступенів. Існував чіткий порядок, що визначав, за які благодійні пожертвування, з якою періодичністю і до якого сану ордена можна було рекомендувати добродійника. У свою чергу, це давало підстави для отримання певного службового чину і навіть дворянства. (Прикладом цього були купці Микола і Федір Терещенки.) На тих, хто працював у благодійних товариствах, поширювались права державної служби. Відомі як меценати родини цукрозаводчиків Терещенків, Симиренків, Яхненків, Бродських, які мали великі земельні угіддя. Микола Артемович, перший з Терещенків, почав збирати твори видатних майстрів живопису. Колекціонерами українського, російського, зарубіжного мистецтва стали і його сини Іван та Олександр, брат Федір. Терещенки були одними з найперших колекціонерів українського мистецтва, зокрема творів Тараса Шевченка. Наступним кроком стало створення власних картинних галерей та дарування їх місту. Сучасний музей російського мистецтва починався з приватної колекції Федора Терещенка, галерея якого була до послуг відвідувачів ще за життя колекціонера.

Археологічна колекція Богдана Ханенка лягла в основу Київського художньо-промислового та наукового музею – попередника Національного художнього музею. Подружжя Ханенків подарувало громаді міста Києва музей

мистецтв. Педагогічний музей, де свого часу засідала Центральна Рада, нині – це Будинок учителя, спорудив та облаштував купець Семен Могилевцев [9, с. 4].

Із середини ХІХ ст. у Києві вельми поширилися добродійні товариства та комітети [3, с. 165]. За джерелами фінансування вони поділялися на дві категорії. Перша – заклади, які існували за рахунок підтримки представників різних прошарків населення, друга – установи, що їх започатковували, а потім опікували заможні особи або родини. Нерідко їх засновники виступали і піклувальниками. У Києві була добре відома благодійна та опікунська діяльність Івана Фундуклея, Григорія Галагана, родин Терещенків, Бродських.

Популярності меценатства в ХІХ ст. сприяла і державна підтримка, задекларована Миколою ІІ: кращим подарунком від підданих він вважає суспільну благодійність [3, с. 172]. Ставлення державних чиновників до меценатів було виключно позитивним. Свідченням державної підтримки є такий цікавий факт: замість обов'язкового візиту до керівництва необхідно зробити грошові внески на користь дитячих притулків. Газети розміщували списки таких благодійників і меценатів незалежно від внесеної суми.

За особливі заслуги в благодійності меценату в ХІХ ст. надавали звання почесного городянина міста. Ті, хто його отримували, мали певні привілеї: звільнялися від деяких видів податків, рекрутчини. Високу оцінку діяльності мецената цар міг дати особисто, як було, наприклад, з Богданом Ханенком, який фінансував створення «Київського художньо-промислового музею імені імператора Миколи Олександровича». Микола Терещенко за свою благодійну діяльність був нагороджений царськими орденами Володимира, Анни, Станіслава, Білого Орла [3, с. 173].

Крім того, особа, яка займалася меценатством та благодійністю, могла отримати престижну посаду, наприклад у міській магістратурі. Так купець Дегтярьов зміг стати членом Міської думи. Отже, у ХІХ – на початку ХХ ст. в Україні склалася позитивна атмосфера для розвитку меценатства. Більшість лікарень, шкіл, бібліотек будувалися й утримувалися за рахунок меценатів та благодійників.

У 20-х рр. ХХ ст. меценатство та благодійність не заохочувались на державному рівні, а навпаки, вважались негативною діяльністю. Тому розвиток меценатства на даному етапі зупинився. Після розпаду СРСР виникли нові обставини – криза соціально-економічного становища в країні, які сприяли відродженню меценатства, що стало необхідною умовою існування та розвитку соціальної сфери. У кінці ХХ ст. під впливом політичних і громадських рухів фізичні та юридичні особи все більше беруть на себе частку відповідальності не тільки за соціальний, економічний, але й за культурний стан і розвиток у державі.

Підсумовуючи раніше сказане, можна зазначити, що історичний розвиток державного регулювання меценатської діяльності є складним процесом, який залежав від суспільно-політичної ситуації в державі. У княжий період суб'єктами добродійності були князі, які в джерелах права вказували на необхідність підтримки нужденних; у часи існування суспільних православних організацій міського населення значна увага приділялася освітньому напрямку; відома державницька позиція, спрямована на створення культурного середовища,

панувала за часів гетьманської держави; у XIX ст. державна підтримка меценатів стає ефективним способом розвитку соціально-культурної сфери. Меценатство, як історичне явище, зароджується в руслі державної підтримки і поступово переходить до громадських об'єднань, а потім і до приватних осіб. До найбільш відомих меценатів IX – початку XX ст. належать Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Данило Галицький, Василь-Костянтин Острозький, Петро Могила, родини Тарновських, Ханенків, Терещенків, Симиренків, Бродських та інших, кожен з яких зробив значний внесок у розвиток вітчизняної культури, освіти, науки.

Аналіз історичних аспектів державного регулювання меценатської діяльності спонукає висвітлити сучасні проблеми у сфері державної політики щодо діяльності меценатів, а також запропонувати шляхи вдосконалення та розвитку даного явища. Сучасні митці, діячі культури, освітяни скаржаться на відсутність підтримки держави і в той самий час фіксується абсолютний брак стимулів для меценатства. Таким чином, формування державної політики щодо меценатської діяльності потребує подальшого розвитку та вдосконалення на основі теоретичного аналізу, історичного досвіду та практичних розробок.

Список використаних джерел

1. **Антологія** соціальної роботи : в 5 т. / сост. М. В. Фирсов. – М. : Сварог – НВФ СПТ, 1994. – Т. 1 : Історія соціальної допомоги в Росії. – 288 с.
2. **Багацький, В.** Меценатство в Україні (IX – XVIII ст.) / В. Багацький, І. Голод // Укр. к-ра. – 1993. – № 11 – 12. – С. 3.
3. **Донік, О. М.** Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.) / О. М. Донік // Укр. істор. журн. – 2005. – № 4. – С. 160 – 174.
4. **Іванова-Гладильщикова, Н.** Отдавшему – вернется сторицею / Н. Іванова-Гладильщикова // Известия. – 2000. – 11 окт. – С. 10 – 12.
5. **Лавриненко, Л. Я.** Меценатство и благотворительность: история развития / Л. Я. Лавриненко // Школа. – 2001. – № 2. – С. 63 – 68.
6. **Лазечко, П.** Меценати української культури / П. Лазечко, Л. Лазечко // Дзвін. – 2003. – № 2. – С. 116 – 129.
7. **Пасічник, М. С.** Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи : навч. посіб. / М. С. Пасічник. – К. : Знання, 2005. – 735 с.
8. **Слабошпицький, М. Ф.** Українські меценати. Нариси з історії української культури / М. Ф. Слабошпицький. – К. : Ярославів Вал, 2001. – 235 с.
9. **У традиціях** Мазепи, Терещенка... // Укр. к-ра. – 1992. – № 10 – 11. – С. 3 – 4.
10. **Червінський, В.** Українське меценатство: відродження традицій / В. Червінський, Є. Петровська // Освіта. – 2000. – № 27. – С. 9.

Надійшла до редколегії 21.12.09